

Таяновський Владислав Олегович
аспірант кафедри теорії та історії педагогіки
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
Київський університет імені Бориса Грінченка, м.Київ, Україна
v.taianovskyi.asp@kubg.edu.ua
<http://orcid.org/0000-0002-8347-5495>

СУТНІСТЬ І ГЕНЕЗА АКАДЕМІЧНОЇ СВОБОДИ СТУДЕНТІВ СУЧАСНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Анотація. Актуальність теми поданої статті зумовлена теоретичною і практичною значущістю широкого кола проблемних питань щодо розуміння змісту та генези академічної свободи. Метою статті є визначення сутності феномену академічної свободи, аналіз генези та основних етапів її розвитку. Використано наступні методи дослідження: діалектичний (для розкриття сутності та мети академічної свободи), історичний (для дослідження і виділення основних етапів її генези) та метод системного аналізу (для встановлення структурних зв'язків між етапами розвитку академічної свободи та систематизації отриманих даних). Розкрито сутність та нормативно-правовий супровід генези академічної свободи. Визначено поняття та обґрунтовано соціально-правову природу академічної свободи, з'ясовано основні етапи її розвитку, досліджено реальний стан академічної свободи в Україні. Зроблено висновок, що найбільш суттєвими ознаками академічної свободи у контексті викликів сьогодення є: масовізація освіти; менеджериалізація університетських структур; недосконалість регулюючої нормативно-правової системи; комерціалізація науки й освіти. Запропоновано шляхи імплементації академічної свободи в освітній процес сучасного університету з метою його вдосконалення і створення умов для повноцінної професійної підготовки і самореалізації студентів.

Ключові слова: університет, університетська автономія, академічна свобода, освіта, ринок освітніх послуг.

Вступ. Україна, чітко визначивши орієнтир на входження в освітній простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності у контексті європейських вимог. Створення умов для європейської вищої освіти вимагає від України забезпечення можливості закладам вищої освіти діяти відповідно до керівних принципів академічної свободи. Участь у Болонському процесі передбачає підвищення відповідальності закладів вищої освіти перед суспільством з одночасним наданням їм більших прав і свобод та зменшенням участі держави в життєдіяльності академічної спільноти. Тож актуальність теми нашого дослідження зумовлена теоретичною і практичною значущістю широкого кола проблемних питань щодо розуміння змісту та генези академічної свободи, а також супутніх питань університетської автономії та її нормативно-правового забезпечення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми дослідження засвідчив, що історичні аспекти організаційних засад управління вищою школою в окремих країнах аспектно досліджували В.Гумбольдт, Дж.Ньюмен (в контексті філософії освіти), Х.Ортега-і-Гассет, К.Ясперс, Б.Вульфсон (в контексті нормативно-правового регулювання), Г.Сгорова, Н.Лавриченко, А.Сбруева (в контексті порівняльної педагогіки) та ін. Однак генеза становлення університетського самоврядування й академічних свобод у практиці європейської вищої школи не стала предметом окремих досліджень.

Метою статті є визначення сутності феномену академічної свободи, аналіз генези та основних етапів її розвитку. Застосовані **методи дослідження:** діалектичний (для розкриття сутності та мети академічної свободи), історичний (для дослідження і виділення основних етапів її генези) та метод системного аналізу (для встановлення структурних зв'язків між етапами розвитку академічної свободи та систематизації отриманих даних).

Виклад основного матеріалу. Перша концепція академічних прав і свобод в історії університет-

ської освіти пов'язана з іменами англійських філософів Джона Локка і Томаса Хобса і датується кінцем XVII ст. Їхні погляди щодо необхідності відмови на обмеження в царині наукових досліджень і дотримання підходів у навчанні, вільному від всяких застережень, проклали шлях до академічної свободи у сучасному розумінні [1, с.14].

З часом вплив держави на університетське життя посилювався, не дивлячись на протидію з боку академічної спільноти. Цей процес став сприяти змінам інституційних форм управління й організації університетів. Найбільш стійкими виявилися найстаріші університети Європи – Оксфордський і Кембриджський, які зберегли автономію й академічні свободи як головне надбання. Цю ж традицію перейняли елітні приватні американські університети, такі, як Гарвардський чи Стенфордський.

Практичне втілення засад академічної свободи у XIX ст. міцно закріпив Берлінський університет, який був заснований 1810 року і став моделлю німецького університету на наступні два століття. Знаменитий філолог, історик і філософ Вільгельм фон Гумбольдт, який був призначений відповідальним за відновлення німецьких університетів, сформулював уявлення про належну організацію університету і відобразив їх у формі свободи викладання (Lehrfreiheit), свободи навчання (Lernfreiheit) та єдності навчання і наукових досліджень (Einheit von Forschung and Lehre). Чимало з поглядів Гумбольдта вважалися утопічними, згодом він був відсторонений від роботи, однак саме ідеї цього вченого сформували основу не тільки сучасного дослідницького університету, але й сучасного розуміння академічної свободи.

Невід'ємною частиною концепції Гумбольдта були свобода дій і вільна конкуренція між професорами, які, хоча і перебували на державній службі, проте могли вільно обирати університет серед численних і незалежних у той час німецьких князівств. Їхне ім'я і престиж, а відповідно – й можливість знайти роботу, залежали тільки від рівня досліджень і спеціаліза-

ції в тій чи іншій науковій дисципліні. Викладач міг автономно визначати, на якій методологічній базі, в якому напрямі та на якому рівні він викладатиме. З боку студента передбачалася передусім свобода вибору дисциплін, семінарів та автономне формування свого навчального плану. Відповідно до гумбольдтівської моделі студент міг обирати семінари, які він хотів відвідувати, і навіть до певного часу поєднувати у своєму навчальному плані абсолютно різні дисципліни: право та філософію, біологію та літературу. Саме завдяки доктрині «Lehr- und Lernfreiheit» до загального вжитку увійшло поняття академічної свободи – свободи навчання і викладання [2, с.29].

У другій половині XIX ст. остаточно формується образ сучасного університету. Саме в цей період університети повною мірою відроджують свою функцію щодо виробництва знань, а ідея університету, орієнтованого на дослідження, стає превалуючою. Неабияку роль у цей час відіграли праці й активна громадська діяльність американських філософів Дж. Дьюї та А. Лавджоя, в майбутньому ідейних і організаційних натхненників створення Американської асоціації університетських професорів і розробки Декларації принципів академічної свободи.

З початком XX ст. академічна свобода була широко визнана в більшості західних країн. Однак порушення академічних прав поширилися при виникненні тоталітаризму в різних країнах, особливо в Німеччині, Італії та Радянському Союзі. Зіткнення інтересів тоталітарних ідеологій не лише спричинило жорстокі воєнні катаклізми новітньої доби, але й призвели до руйнування морально-етичних й загально ціннісних орієнтацій багатьох сфер життя суспільств, в тому числі – освіти, практично унеможлививши дотримання принципів академічної свободи в закладах вищої освіти.

У другій половині XX ст., незважаючи на істотне зростання кількості студентів, яке призводило до тверджень про загальну вищу освіту, суспільна вища освіта залишалася відносно стійкою з точки зору її якості і фундаментальної структури. Але початок XXI ст. був ознаменований радикальними змінами, і сьогодні ми перебуваємо на початку якісних перетворень, які суттєво позначаються на академічних свободах.

Академічну свободу можна охарактеризувати як можливість для члена академічного співтовариства думати та діяти самостійно, без впливу з боку адміністрації університету, органів державної влади, третіх осіб. Звісно, академічна свобода обмежена нормами статуту, правилами внутрішнього розпорядку, наприклад розкладом занять, спеціалізацією кафедр тощо. Проте коли ми говоримо про академічну свободу у закладах вищої освіти, ми зазвичай думаємо про академічний персонал, а не про студентів, проте так було не завжди.

В Аргентині саме студенти, а не професори, які зрушили реформи Кордови, закріпили незалежність університетів від держави. Ці реформи охопили Латинську Америку. Як наслідок, латиноамериканські концепції академічної свободи все ще, як правило, охоплюють студентів. А вже в 1967 році Американська асоціація професорів університетів працювала з різними національними студентськими та професійними асоціаціями, щоб випустити «Спільну заяву про права і свободи студентів», яка порушує питання академічної свободи студентів [3].

З огляду на цю історію, чому зазвичай студенти не асоціюються із суб'єктами академічної свободи?

Наприклад, в Канаді, оскільки захист академічної свободи закріплено в колективних договорах, суспільство схильне думати про академічну свободу як про вигоду при працевлаштуванні. Звичайно, профспілки викладачів були і будуть мати вирішальне значення для захисту академічної свободи. Проте академічна свобода там швидше виражається в положеннях колективного договору, але не конституюється ними.

Варто зазначити, що студенти та професори не обов'язково повинні мати такий самий вид чи ступінь академічної свободи. Академічна свобода — це не одна свобода, а сукупність свобод — таких речей, як свобода викладати, вчитися, вирішувати, які дослідницькі питання досліджувати та які методи використовувати в цьому дослідженні, критикувати університет. Якою з цих допоміжних свобод володіє вчений і скільки він має, залежить від рівня його досвіду та інституційної ролі. Так студенти не мають і не повинні мати свободи викладання або повної свободи вибору методів дослідження. Натомість, коли студенти проходять шлях до аспірантури, вони починають здобувати ці свободи.

З огляду на багатоаспектність поняття академічної свободи є чимало його визначень і дефінітивних тлумачень. Систематизуючи наявні пояснення терміна у законодавчих актах, енциклопедичних словниках, міжнародних деклараціях, програмних документах тощо, маємо наступні основні принципи академічної свободи:

1) свобода членів академічного співтовариства у прагненні до розвитку і передачі знань через дослідження, викладання, творчу діяльність;

2) утримання з боку владних структур від контролю системою вищої освіти;

3) забезпечення викладацькому складу і студентам усіх закладів вищої освіти умов для автономії і свободи викладання, навчання і дослідницької діяльності;

4) відкритий доступ до інформації про суспільні справи і справи своєї установи, можливість обмінюватися інформацією зі своїми колегами у своїй країні і за кордоном.

На методичному рівні університети на свій розсуд можуть затверджувати власні академічні свободи, завжди базуючи їх на принципах інклюзивності, чесності, поваги та соціальної справедливості. Так наприклад, керівництва західних університетів визначають такі основні додаткові академічні свободи:

1. Захист свободи слова в аудиторії (студенти можуть робити «обґрунтоване виключення» з концепцій і теорій, представлених на їхніх заняттях, і не погоджуватися з думками, які вони чують від своїх викладачів, навіть якщо вони продовжують нести відповідальність за вивчення призначеного змісту курсу);

2. Захист від неналежного академічного оцінювання. (студенти захищені від «упередженої або примхливої» оцінки їхньої академічної успішності викладачами);

3. Захист від неправомірного розкриття. (погляди, переконання та політичні погляди студента, якими поділилися з професором під час професійних взаємодій, слід зберігати в конфіденційному порядку та не ділитися ними з іншими) [4].

В українському академічному просторі свободи загально унормовуються на конституційному рівні. Студент, як і викладач, виступають індивідами – представниками академічної спільноти і мають такі права:

1. Згідно зі ст.23 Конституції України кожен представник академічної спільноти має права на вільний розвиток своєї особистості, бути вільним у своїй освітній, викладацькій, науково-дослідницькій діяльності, незалежним від втручання органів публічної влади, політичних партій і громадських об'єднань.

2. Кожен представник академічної спільноти вільний у виборі тематики своїх наукових досліджень, йому гарантується свобода вираження своїх поглядів і переконань на засадах відповідальності, компетентності й обґрунтованості (ст. 34 Конституції). Ця свобода також включає можливість брати участь у самоврядних структурах академічної спільноти, впливати на формування наукової політики держави та на поточну роботу своєї наукової установи, вільно й відповідально оцінювати результати, отримані колегами.

3. Кожен представник академічної спільноти зобов'язаний шанувати і додержуватися критеріїв наукової фаховості й етики. Грубе порушення норм наукової етики, виявлення факту плагіату є валідною підставою для неможливості подальшої науково-педагогічної роботи особою, яка здійснила порушення.

4. Усі члени академічної спільноти мають право на свободу об'єднань, включаючи право створювати і ставати членами професійних спілок для захисту прав і законних інтересів. Професійні об'єднання беруть участь у формуванні відповідних професійних стандартів і етичних вимог до членів академічної спільноти [5].

Виходячи з даного порівняння, бачимо, що питання регулювання академічних свобод студентів в провідних університетах України на сьогоднішньому етапі мають багато спільного із західними практиками. Проте ще досі необхідна велика робота з імплементації академічних свобод для студентів ЗВО всіх регіонів країни. На сьогоднішній день понад сімдесят відсотків світового ВВП складають продукти так званої символічної реальності – високі інформаційні технології (з яких українці за обсягом продукції вийшли на четверте місце у світі), інтелектуальна власність, сфера послуг тощо. Питання логістики, раціоналізація використання матеріальних та інформаційних ресурсів, обсяг або доступ до яких є обмеженим, зумовлює якісно нові підходи щодо вироблення основних критеріїв кваліфікаційних характеристик науково-педагогічних працівників. Тому беручи до уваги досліджені принципи академічної свободи доцільно буде запропонувати імплементацію наступних змін у науковий процес.

По-перше, як справедливо зазначає Елвін Тоффлер надання широкої свободи працівників посилює його відповідальність за кінцевий результат, сприяє вільному пошукові щодо покращень технологій, якості своєї роботи, упровадженню інновацій [6, с.46-50]. Тому основні параметри щодо кваліфікаційних характеристик науково-педагогічних працівників повинні бути визначені в Законі «Про вищу освіту». На основі цих положень Закону кожен ЗВО має бути в праві конкретизувати зміст кваліфікаційних характеристик своїх працівників і студентів, виходячи із його положення на ринку освітніх послуг і попиту випускників на ринку працівників. Власне кажучи, визначення функцій і завдань науково-педагогічних працівників і студентів — це є їх внутрішня справа, тобто питання автономії ЗВО.

По-друге, ефект спільних дій повинен будуватися у такій взаємодії, розподіл ролей у якій давав би

корисний ефект. Для цього має бути якісно нова система партнерства і спільних дій у колективах науково-педагогічних працівників і студентів із притаманною їм індивідуальністю. Ця система має базуватися на принципах як взаємодопомоги, так і конкуренції. Тому важливий акцент у функціях і завданнях кожного члена наукової спільноти слід ставити на розширення кола наукових контактів та інтересів, запровадження різноманітних форм співпраці як у рамках самого університету, так і між окремими ЗВО [7].

По-третє, наукові і педагогічні процедури повинні будуватися на міждисциплінарному та соціогуманітарному підході, що взагалі слабо виявляється у чинному законодавстві у сфері вищої освіти. Поряд із фаховістю, глибокою спеціалізацією у сучасних умовах міждисциплінарні підходи є одним із надійних інструментів верифікації результатів наукових досліджень. І звісно, що це не слід регулювати ні законом, ні підзаконними актами. Ці параметри оптимальніше визначати через умови конкурсів чи грантів на наукові дослідження. Важливою складовою цього процесу є повага до гідності людини, яка має право на вільний розвиток своєї індивідуальності, захист результатів свого наукового пошуку, що забезпечується належними правовими гарантіями, а також на гідний рівень оплати праці.

Сьогодні відбувається безупинний ріст кількості університетів. У світі на даний момент нараховується понад 13 тис. закладів вищої освіти, у яких, за даними ЮНЕСКО, навчається близько 90 млн. студентів [8]. В той же час видатки держав на підтримання життєдіяльності університетів невпинно зростають. Витрачаючи величезні кошти, держава бажає контролювати ефективність їх використання. Автономія університетів у більшості розвинених країн обмежується, оскільки уряд вимагає звітності за видатковою частиною бюджету, що є новим для університетського життя, а також запроваджує контроль за регулюванням кількості студентів та розподілом коштів за сферами їх підготовки, змістом навчання і напрямками наукових досліджень. Крім того, в сучасних умовах розширення доступності вищої освіти виникла загроза зниження стандартів її якості. За даних умов, як наголошують зарубіжні дослідники, тиск держави, котра вважає себе провідником інтересів суспільства, не завжди співпадає з інтересами університетів.

Висновки. Сьогодні у більшості західних університетів укорінилася думка, що «золота ера» розвитку академічної свободи залишилася в минулому і сьогодні її фундаментальні цінності перебувають під загрозою. Дослідники вищої освіти занепокоєні перспективами негативної трансформації та скорочення простору академічної свободи. Сучасне суспільство висуває до університетів більш жорсткі вимоги; прискорений розвиток нових інформаційних і комунікаційних технологій та формування глобальної економіки призвели до усвідомлення того, що нації існують в обставинах жорсткої конкуренції, де вирішальне значення має здатність до інновацій. Навчальні програми сучасного університету повинні орієнтуватися на стандарти академічної свободи та цілісності індивіда, який реалізує свої професійні здатності та компетентності миг би синтезувати нове знання. Аналіз міжнародно-правових стандартів та зарубіжного досвіду конституційно-правового закріплення академічної свободи, а також пошук інноваційного підходу до адаптації університету вимогам ринкового середовища є перспективним напрямком подальших наукових досліджень у даній сфері.

Список використаної літератури

1. Подковенко Т.О. Концепція лібералізму Джона Лока. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1. С.12–17.
2. Маслова Н.Г. Поняття, генеза та соціально-правова природа академічної свободи. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С.26–32.
3. *American Association of University Professors*. Joint Statement on Rights and Freedoms of Students. URL: <https://www.aaup.org/report/joint-statement-rights-and-freedoms-students> (дата звернення 02.09.2022)
4. Colorado State University. Students's Guide to Academic Freedom in the Classroom. URL: <https://www.libarts.colostate.edu/classroom-climate/academic-freedom-in-the-classroom-students> (дата звернення 02.09.2022)
5. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. Відомості Верховної Ради. 2014. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Тоффлер Э. Третья волна. *Центр гуманитарных технологий*. 2004. С.46–58.
7. Nechansky H. The interaction matrix: from individual goal setting to the four modes of coexistence. *Kybernetes*. 2016. Vol. 45. P.87–106
8. Statista. Worldwide status of higher education institutions. URL: <https://www.statista.com/statistics/918403/number-of-universities-worldwide-by-country> (дата звернення 02.09.2022)

References

1. Podkovenko, T.O. (2022). Kontsepsiya liberalizmu Dzhona Loka. Elektronne vydannya [John Locke's Concept of Liberalism]. *Actual problems of legal science, 1*, 12–17. [In Ukrainian].
2. Maslova, N.G. (2012). Ponyattya, heneza ta sotsial'no-pravova pryroda akademichnoyi svobody [Concept, genesis and socio-legal nature of academic freedom]. *Law and Society, 6*, 26–32. [In Ukrainian].
3. *American Association of University Professors*. Joint Statement on Rights and Freedoms of Students. <https://www.aaup.org/report/joint-statement-rights-and-freedoms-students>.
4. Students's Guide to Academic Freedom in the Classroom. www.libarts.colostate.edu/classroom-climate/academic-freedom-in-the-classroom-students
5. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 № 1556-VII [Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrayiny vid 01.07.2014 № 1556-VII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> [in Ukrainian].
6. Toffler, E. (2004). Tre'tya volna [Tretia volna]. *Tsentr gymanitarnih technologii*, 46–58. [in russian].
7. Nechansky, H. (2016). The interaction matrix: from individual goal setting to the four modes of coexistence. *Kybernetes, 45*, 87–106.
8. Worldwide status of higher education institutions. www.statista.com/statistics/918403/number-of-universities-worldwide-by-country

Стаття надійшла до редакції 02.10.2022 р.
Стаття прийнята до друку 12.10.2022 р.

Tajanovsky Vladyslav

PhD Student

Department of Theory and History of Pedagogy

Kyiv State University named after Borys Grinchenko, Kyiv, Ukraine

THE ESSENCE AND GENESIS OF STUDENT ACADEMIC FREEDOM OF MODERN UNIVERSITY

Abstract. The relevance of the topic of the presented article is determined by the theoretical and practical significance of a wide range of problematic issues regarding the understanding of the content and genesis of academic freedom. The purpose of the article is to define the essence of the phenomenon of academic freedom, to analyze its genesis and the main stages of its development. The following research methods were used: dialectical (to reveal the essence and purpose of academic freedom), historical (to study and highlight the main stages of its genesis) and the method of systemic analysis (to establish structural connections between the stages of the development of academic freedom and systematize the data obtained). The essence and regulatory legal support of the genesis of academic freedom is revealed. The concept and social-legal nature of academic freedom is defined and substantiated, the main stages of its development are clarified, and the real state of academic freedom in Ukraine is investigated. It was concluded that the most significant constraints for academic freedom in the context of today's challenges are: mass education; managerialization of university structures; imperfect regulatory legal system; commercialization of science and education. Modern society makes stricter demands on universities; the accelerated development of new information and communication technologies and the formation of a global economy have led to the realization that nations exist in circumstances of fierce competition, where the ability to innovate is crucial. Proposed ways of implementing academic freedom in the educational process of a modern university in order to improve it and create conditions for full-fledged professional training and self-realization of students.

Key words: university, university autonomy, academic freedom, legal regulation, market of educational services.